

SOCIOMETHOLOGIE

Harry Kundeman

- I. Vier probleemgebieden
- II. De probleemgebieden nader bekeken
 - II,1. scepticisme, elitisme, demarcationisme
 - II,2. causaliteit, intentionaliteit en het waardenprobleem
 - II,3. context-vrije versus context-gebonden waarheid
 - II,4. de evaluatie van concrete onderzoekstechnieken
- III. Slot

"Let me share your dreams and I'll let
you share mine"

E. Dylan

De rol van zondebok die de laatste jaren op theoretisch gebied aan het structureel-functionalistische is toebedeeld, wordt op methodologisch gebied vervuld door de positivistische wetenschappelijke opvatting, die van vele kanten wordt aangevallen als een volstrekt inadequaat uitgangspunt voor een sociologische methodologie. In het onderstaande doe ik een poging deze kritiek te systematiseren door een viertal probleemgebieden te onderscheiden, waarop de tekorten van de positivistische wetenschappelijke opvatting het duidelijkst aan het licht getreden zijn. Een dergelijke systematisering is van belang, omdat de problemen waar sociologen momenteel mee geconfronteerd worden voor een niet onaanzienlijk deel op methodologisch gebied

liggen. Ik verdedig een bepaalde opvatting van sociologische methodologie, of kortweg : sociomethodologie, waarin het normatieve element sterk op de voorgrond staat. Een adequate sociomethodologie moet m.i. de mogelijkheid bieden verschillende methode-opvattingen naar hun vooronderstellingen te kunnen vergelijken en bekritisieren. De relevantie daarvan voor het opstellen en beoordelen van concrete sociologische theorieën moet in de praktijk blijken.

I. Vier probleemgebieden

In de jaren na de tweede wereldoorlog bestond er nauwelijks een specifiek sociologische methodologie. De sociologie verkeerde volledig in de ban van het logies-empiristische ideaal van de eenheid der wetenschappen, wat in de praktijk betekende dat een zeer beperkt beeld van de natuurwetenschappelijke methode als dé wetenschappelijke methode ook voor de sociologie geldig werd verklaard. De sociologie zou zich slechts van de natuurwetenschappen onderscheiden in haar specifieke onderzoekstechnieken. Haar methode van kennisverwerving echter zou volledig aan die van de natuurwetenschappen gelijk zijn.

In de jaren zestig begint in deze situatie verandering te komen. In een gecompliceerd proces waarin een aantal uiteenlopende ontwikkelingen verknoopt zijn, begint het methodologies imperialisme van de positivisten langzamerhand aan kracht in te boeten. Voor dit afbrokkelingsproces zijn m.i. vier ontwikkelingen bepalend geweest:

- A. In de eerste plaats de theoretische stagnatie binnen het logies-empirisme (dat de meest consistente twintigste-eeuwse formulering verschaft van de wetenschapsopvatting die doorgaans als 'het positivisme' wordt aangeduid) en de vloedgolf van externe kritiek waaraan het logies-empirisme bloot is komen te staan van de kant van filosofen als Popper, Lakatos, Polanyi, Kuhn en Feyerabend.
- B. In de tweede plaats de kritiek op de positivistische pretenties ten aanzien van de validiteit en de betrouwbaarheid van sociologische onderzoeksresultaten en ten aanzien van de verklaringskracht van de theo-

rieën die met behulp van de positivistiese onderzoeksmachinerie getoetst worden. Met deze kritiek zijn vooral de namen van Cicourel en Phillips verbonden.

C. In de derde plaats de toepassing van het perspectief van de kennis-sociologie op de sociologie zelf en de relativisering van objectiviteitspretenties die daarmee gepaard gaat, bv. in het werk van Gouldner en Friedrichs.

D. In de vierde plaats de kritiek op de waardevrijheidspretenties van positivistiese sociologen (in Amerika o.a. door Gouldner en Becker, in Europa vooral door de Franfurter Schule) en de verwerping van het exclusief causale verklaringsmodel ten gunste van verklaringen in termen van de intenties van handelende subjecten, door fenomenologies en taal-analytische georiënteerde sociologen.

Op basis van deze kritiek op de positivistiese wetenschapsopvatting kunnen vier probleemgebieden opgesteld worden die tezamen het domein van de sociomethodologie vormen. Het eerste probleemgebied betreft de relatie tussende natuurwetenschappen en de sociale wetenschappen. De belangrijkste vragen zijn hier welke wetenschapsopvatting het meest adequate beeld verschaft van de gang van zaken in de natuurwetenschappen en wat de relevantie is van deze wetenschapsopvatting voor de sociologie. Het antwoord op deze vraag hangt nauw samen met de positie die men inneemt op het tweede probleemgebied, waar de relatie tussen causaliteit en intentionaliteit en het waardenprobleem centraal staan. Het derde probleemgebied heeft betrekking op de vraag naar de context-afhankelijkheid van het menselijk denken: is het idee van een context-vrije waarheid zinvol en zo nee, welke consequenties vloeien daaruit voort voor het bergip methode überhaupt. Het vierde probleemgebied tenslotte betreft de constructie, evaluatie en vergelijking van concrete onderzoekstechnieken.

Uitgaande van deze probleemgebieden kan een classificatieschema voor methodologische opvattingen geconstrueerd worden. Binnen de probleemgebieden kunnen om te beginnen twee polen onderscheiden worden, waarmee een ruwe achtvoudige indeling ontstaat:

1. het aanvaarden van een bepaald beeld van de natuurwetenschappelijke methode als uitgangspunt voor een sociologische methodologie	_____	het verwerpen van welk beeld van de natuurwetenschappelijke methode dan ook als uitgangspunt voor een soc. methodologie

2. het centraal stellen van causale verklaringen	_____	willen verklaren in termen van de intenties van handelende subjecten
3. het aanvaarden van het idee van een context-vrije waarheid	_____	uitgaan van het idee van een context-gebonden waarheid
4. het benadrukken van. kwantitatieve onderzoekstechnieken	_____	kwantitatieve onderzoekstechnieken centraal stellen

Deze indeling is natuurlijk veel te grof om van groot practies nut te kunnen zijn. Binnen de probleemgebieden moeten veel nauwkeuriger onderverdelingen aangebracht worden om een systematische vergelijking van bv. positivistiese, fenomenologische, marxistische en structuralistische methode-opvattingen mogelijk te maken. Aangezien voor het aanbrengen van de noodzakelijke verfijningen een verdere uitdieping van de verschillende probleemgebieden noodzakelijk is, zal ik me daar eerst mee bezig houden.

II. De probleemgebieden nader bekeken

II,1. scepticisme, elitisme, demarcationisme

Het eerste probleemgebied heeft betrekking op de relatie tussen de natuurwetenschappen en de sociale wetenschappen. Voordat men iets kan zeggen over de relevantie van de natuurwetenschappelijke methode voor de sociologie moet men natuurlijk eerst omschrijven wat men onder 'de natuurwetenschappelijke methode' verstaat. Er zijn namelijk flink wat versies van 'de' natuurwetenschappelijke methode in omloop. Nu is het voor een socioloog tamelijk moeilijk partij te kiezen in de debatten die binnen de filosofie van de natuurwetenschappen plaats vinden, eenvoudigweg omdat hij niet vertrouwd is met de geschiedenis en de praktijk van de natuurwetenschappen zelf. Op grond van overwegingen die later ter sprake zullen komen sluit ik mij op dit gebied aan bij de opvattingen van Imre Lakatos, die binen de filosofie der natuurwetenschappen drie groepen van methode-opvattingen

onderscheidt: de sceptici, de elitisten en de demarcationisten. (1)

ad 1. De sceptici

De belangrijkste hedendaagse vertegenwoordiger van de sceptiese positie is zonder twijfel Paul Feyerabend. Feyerabend is van mening dat alle methodologische regels, hoe plausibel en fundamenteel die ook mogen lijken in de natuurwetenschappelijke praktijk van nul en generlei waarde zijn, simpelweg omdat ze altijd overtreden worden. Volgens Feyerabend doen zich altijd omstandigheden voor waarin het niet alleen raadzaam is methodologische regels te verontachtzamen, maar zelfs om precies het omgekeerde te doen van wat deze regels gebieden. De centrale vooronderstelling van alle empiristische wetenschapsopvattingen, dat overeenstemming tussen een theorie en de feiten pleit voor de plausibiliteit van die theorie en dat gebrek aan overeenstemming reden is die theorie te verwerpen, wordt door Feyerabend op zijn kop gezet: "I suggest introducing, elaborating and propagating hypotheses which are inconsistent either with well-established theories or with well-established facts... I suggest proceeding counter-inductively in addition to proceeding inductively". Wanneer wij een theorie verwerpen omdat hij niet in overeenstemming is met de feiten lopen wij het risico een vruchtbaar idee te elimineren uitsluitend en alleen omdat dit niet past binnen het geheel van opvattingen over de werkelijkheid dat achter 'de feiten' schuil gaat. "A theory may be inconsistent with the evidence, not because it is incorrect, but because the evidence is contaminated". (2) Zogenaamde 'harde feiten' vormen volgens Feyerabend niet meer dan het substraat van allerlei oude theorieën en cosmologieën die onzichtbaar blijven en zodoende kritiekloos geaccepteerd worden. De stabiliteit van de 'empiriese basis' wijst z.i. slechts op ons onvermogen deze verborgen theorieën door andere te vervangen. Slechts door de proliferatie van theorieën die inconsistent zijn met bestaande opvattingen en geaccepteerde feiten kunnen wij de vooruitgang van de wetenschap bevorderen.

Volgens Feyerabend is het echter onmogelijk algemene criteria op te stellen aan de hand waarvan we de merites van opeenvolgende theorieën zouden kunnen beoordelen: opeenvolgende theorieën zijn volgens Feyerabend onvergelykbaar. De begrippen waarmee wij de wereld tegemoet treden veranderen en daarmee verandert ook de ervaring waarop deze begrippen betrekking hebben. Er bestaat geen onveranderlijke ervaringsbasis waaraan de geldigheid van opeenvolgende theorieën afgemeten

zou kunnen worden. De keuze tussen verschillende theorieën is uiteindelijk slechts gebaseerd op esthetische overwegingen en subjectieve voorkeur. Het is volgens Feyerabend onmogelijk "a complex and catastrophic business like science" met behulp van rationele regels te ordenen. De enige aanvaardbare wetenschapsopvatting is dan ook het epistemologisch anarchisme, dat slechts één regel kent: "Anything goes". (3)

Volgens Lakatos is deze sceptische positie consistent verdedigbaar. Men kan altijd blijven twifelen aan de geldigheid en de relevantie van methodologische regels en criteria, omdat twijfel legitiem is. Het enige verwijt dat men de scepticus kan maken is de onvruchtbaarheid van zijn positie. Terwijl anderen aan het werk zijn en ideeën ontwikkelen leunt de scepticus achterover in zijn stoel en vraagt: is dat nu wel zo, hoe bewijs je dat eigenlijk? De theoreticus gaat dan aan het werk en ontwikkelt een nieuw idee, waarop de scepticus opnieuw zijn twijfels kenbaar maakt, etcetera ad infinitum. Hiermee wordt overigens aan Feyerabend niet geheel recht gedaan, omdat zijn kritiek op het logies-empirisme voor velen een vruchtbare stimulans is geweest voor hernieuwde wetenschapstheoretische reflectie.

ad 2. De elitisten

Een tweede groep van methode-opvattingen wordt door Lakatos aangeduid als 'elitisme', omdat daarin de wetenschappelijke gemeenschap, de élite van experts, centraal staat. De belangrijkste vertegenwoordigers van deze richting zijn Kuhn, Polanyi en Toulmin. De opvattingen van Thomas Kuhn zijn inmiddels zo bekend dat ze weinig toelichting meer behoeven. De begrippen paradigma, normale wetenschap en wetenschappelijke revolutie worden tegenwoordig binnen de sociale wetenschappen even vaak te pas als te onpas gebruikt. (4) De relativistische implicaties van Kuhn's positie worden, gezien de brede toepasbaarheid van zijn begrippenapparaat, doorgaans op de koop toe genomen. Het zijn juist deze relativistische implicaties, waar de kritiek van Lakatos zich op richt.

Volgens Kuhn kunnen voor de overgang van het ene paradigma naar het andere uiteindelijk geen rationele redenen aangevoerd worden. De wetenschappelijke gemeenschap beslist op intuïtieve gronden dat een bepaald paradigma de voorkeur verdient boven het oude en daarmee is de kous af. Omdat opeenvolgende paradigma's

onvergelijkbaar zijn, is er geen beroep mogelijk op de ervaring wanneer men over de geldigheid van de verschillende paradigma's wil beslissen. Ieder paradigma specificceert zijn eigen ervarings-basis. Het intuïtieve oordeel van de wetenschappelijke gemeenschap kan niet op algemene vorm gebracht worden: het is volgens Kuhn onmogelijk algemene criteria op te stellen aan de hand waarvan over de aanvaarding of verwerping van paradigma's beslist kan worden. De wetenschappelijke gemeenschap is de hoogste en enige autoriteit.

Hiertegenover houdt Lakatos staande dat men niet de producenten van wetenschappelijke theorieën centraal moet stellen, maar de produkten, de theorieën zelf. Wanneer men over het aanvaarden of verwerpen van theorieën niet meer beslist aan de hand van inhoudelijke criteria, maar deze beslissing afhankelijk maakt van het intuïtieve oordeel van de wetenschappelijke gemeenschap, doet men afstand van het idee dat wetenschap een rationeel genormeerde aktiviteit is. Men kan dan niet^s meer inbrengen tegen de stelling die in de jaren dertig in Duitsland verdedigd werd, als zou de ariese wetenschap superieur zijn aan de joodse. De wetenschappelijke gemeenschap vormt immers de hoogste autoriteit. Wanneer die unaniem tot een conclusie komt valt daar verder niets op af te dingen. Een aanhanger van Kuhn's wetenschapsopvatting zou evenmin protest aan kunnen tekenen wanneer de wetenschappelijke gemeenschap van astronomen plotseling zou besluiten voortaan astrologie te gaan bedrijven. Hij moet immers elk besluit van de wetenschappelijke gemeenschap als juist en legitiem accepteren. (5) Hoogstens zou hij kunnen stellen dat de wetenschappelijke gemeenschap in kwestie geen échte wetenschappelijke gemeenschap is. Omdat hij afziet van criteria met behulp waarvan de inhoud van theorieën beoordeeld kunnen worden, is hij wel gedwongen de producenten te beoordelen.

Dezelfde kritiek valt in te brengen tegen de opvattingen van Polanyi en Toulmin. Ook bij hen wordt het oordeel van de wetenschappelijke gemeenschap verabsoluteerd en onfeilbaar geacht. Net als Kuhn moeten zij aannemen dat de 'cunning of reason' binnen de natuurwetenschappen op volle kracht aan het werk is. Wanneer de wetenschappelijke gemeenschap een nieuwe theorie aanvaard heeft, staat het vast dat deze theorie bijdraagt aan de vooruitgang van de wetenschap, eenvoudigweg omdat de wetenschappelijke gemeenschap zich niet kan vergissen. Het is onmogelijk algemene criteria op te stellen met behulp waarvan over de aanvaarding of verwerping van theorieën beslist kan worden, omdat de vakkennis op grond waarvan de natuurwetenschappelijke experts een oordeel vellen slechts voor een klein deel geëxpliciteerd kan worden: hun intuïtie heeft het laatste woord.

ad 3. De demarcationisten

Demarcationisten gaan er vanuit dat over de aanvaarding en verwerping van theorieën beslist moet worden aan de hand van universele criteria, die betrekking hebben op de inhoud van theorieën. Tussen demarcationisten onderling echter bestaan aanzienlijke meningsverschillen over de aard van deze criteria.

Logies-empiristen hanteren een dubbel demarcatie-criterium voor het onderscheid tussen wetenschap en pseudo-wetenschap. Om in aanmerking te komen voor de eretitel 'wetenschappelijk' moeten uitspraken in de eerste plaats 'betekenis' hebben, d.w.z., zij moeten potentieel aan de hand van waarnemingen gecontroleerd kunnen worden; in de tweede plaats moet deze controle ook metterdaad uitgevoerd zijn. Dit betekent dat zowel de betekenis als de geldigheid van theoretische uitspraken teruggevoerd moet worden op de betekenis en de geldigheid van waarnemingsuitspraken. De overdracht van betekenis geschiedt met behulp van correspondentieregels, de overdracht van geldigheid vindt plaats met behulp van de inductieve logika.

Op dit demarcatie-criterium en het bijbehorende beeld van de wetenschappelijke methode valt heel wat af te dingen. De logies-empiristen zijn er niet in geslaagd een bevredigend criterium voor empiriese significantie te ontwikkelen, met behulp waarvan zinvolle van zinloze uitspraken afgegrensd zouden kunnen worden. (5) Bovendien zijn de pogingen een inductieve logika te ontwikkelen op een dood spoor beland. Voorzover uit Carnap's nalatenschap valt op te maken, heeft zijn titanen arbeid van de laatste dertig jaar geresulteerd in een theorie over het nemen van beslissingen onder risico, niet in een inductieve logika. (7) Het fundament van het logies-empiristische systeem tenslotte, de 'harde' empiriese basis, is langzamerhand bijna volledig afgebrokkeld. De stelling dat de geldigheid van empiriese uitspraken door waarnemingen ondubbelzinnig gegarandeerd wordt, heeft zijn geloofwaardigheid helemaal verloren.

Daaraan heeft vooral Karl Popper een belangrijke bijdrage geleverd. In zijn 'Logik der Forschung' uit 1934 introduceerde hij een demarcatie-criterium dat aanzienlijk van dat van de logies-empiristen verschilde. Popper deed volledig afstand van de eis dat uitspraken 'betekenis' moeten hebben om wetenschappelijk te zijn. Hij postuleerde slechts dat zij potentieel falsificeerbaar zijn, d.w.z., aantoonbaar in tegenspraak kunnen zijn met een bepaalde stand van zaken in de wereld.

Voor het aanvaarden en verwerpen van theorieën betekent dit dat slechts die theorieën gehandhaafd kunnen worden die tegen serieuze falsificatie-pogingen bestand blijken te zijn. Aan waarnemingsuitspraken kent Popper daarbij niet zo'n geprivilegeerde status toe als de logies-empiristen. Zijns inziens impliceert het aanvaarden van een waarnemingsuitspraak tegelijkertijd het accepteren van een bepaalde hoeveelheid achtergrondkennis. Wanneer astronomen bijvoorbeeld rapporteren dat er een nieuwe komeet is waargenomen, vooronderstellen zij daarbij o.a. de geldigheid van een aantal optiese theorieën over het functioneren van hun telescopen. In het algemeen geldt dat alle waarnemingen die met behulp van instrumenten, inclusief het blote oog, gedaan worden, theoreties gestructureerd zijn. Bovendien, stelt Popper, kunnen ook waarnemingsuitspraken getoetst worden, door ze deductief op te splitsen in een aantal minder algemene consequenties, die op hun beurt weer opgesplitst kunnen worden, etcetera. Om een theorie te kunnen falsifiëren moet dit proces echter op een bepaald moment afgebroken worden. Men neemt dan het besluit bepaalde theorieën, en daarmee een aantal waarnemingsuitspraken, als onproblematische achtergrondkennis te beschouwen. (8)

De blijvende betekenis van Popper's opvattingen voor de wetenschapsfilosofie is m.i. vooral gelegen in deze relativisering van de empiriese basis en in de probleemverschuiving die hij teweeg bracht van de rechtvaardiging van de wetenschappelijke kennis naar de vooruitgang van de wetenschap. (9) Zijn falsificatie-principe, dat een centrale plaats inneemt in zijn wetenschapsopvatting, blijkt echter niet gehandhaafd te kunnen worden. Vooral door Imre Lakatos is er op gewezen dat er nauwelijks theorieën bestaan die geheel met de feiten in overeenstemming zijn. Bijna iedere theorie wordt geconfronteerd met anomalieën, verschijnselen die in tegenspraak zijn met het beeld van de werkelijkheid dat door de theorie geschetst wordt. Volgens Lakatos zou men in de natuurwetenschappen nauwelijks theorieën overhouden indien men Popper's falsificatie-principe serieus zou nemen. Hij concludeert daaruit dat het niet alleen onmogelijk is theorieën empiries te bewijzen, maar dat het ook onmogelijk is theorieën empiries te weerleggen. Het methodologies vacuüm dat zodoende lijkt te ontstaan vult Lakatos op met zijn methodologie van wetenschappelijke onderzoeksprogramma's.

Het uitgangspunt van deze methodologie is de stelling dat falsificatie van theorieën niet opgevat moet worden als een relatie tussen theorieën enerzijds en 'de feiten' anderzijds, maar als een relatie tussen opeenvolgende theorieën. Volgens Lakatos worden theorieën niet verworpen omdat ze met bepaalde feiten in tegenspraak zijn, maar uitsluitend en alleen wanneer er een nieuwe theorie

beschikbaar is die aan de volgende vereisten voldoet:

1. de nieuwe theorie moet "excess empirical content" hebben t.a.v. zijn voorgangers; d.w.z., hij moet nieuwe feiten voorspellen die onwaarschijnlijk zijn in het licht van de bestaande theorieën of zelfs onmogelijk geacht worden
2. deze voorspellingen moeten althans gedeeltelijk empiries bevestigd worden
3. de nieuwe theorie moet deel uitmaken van een onderzoeksprogramma. (10)

Binnen de geschiedenis van de natuurwetenschappen vallen volgens Lakatos series theorieën te onderscheiden, die een zekere onderlinge continuïteit vertonen. Dergelijke samenhangende series van theorieën worden door Lakatos onderzoeksprogramma's genoemd. Ieder onderzoeksprogramma wordt gekenmerkt door een positieve en een negatieve heuristiek. (heuristic) De negatieve heuristiek specificeert de harde kern van het programma, d.w.z., de centrale ideeën die de spil vormen waar het hele programma om draait. Deze harde kern wordt onweerlegbaar geacht en door dik en dun verdedigd. De positieve heuristiek heeft betrekking op de constructie van een beschermende gordel van hulp-hypothesen rondom deze harde kern. "It is this protective belt of auxiliary hypotheses which has to bear the brunt of tests and get adjusted and readjusted or even completely replaced to defend the thus hardened core". (11) Feiten die op de een of andere manier in tegenspraak zijn met het beeld van de werkelijkheid dat door de harde kern geschetst wordt, worden niet als een weerlegging van deze harde kern beschouwd: het zijn de hulp-hypothesen die aangepast of vervangen worden.

Het programma als geheel nu is succesvol wanneer de hulp-hypothesen die in aansluiting op en ter verdediging van de harde kern ontwikkeld worden progressieve probleemverschuivingen met zich mee brengen: de hulphypothesen moeten theoreties progressief zijn, d.w.z., tot de voorspelling van nieuwe, onverwachte feiten leiden en ze moeten empiries progressief zijn, d.w.z., althans gedeeltelijk in deze voorspellingen bevestigd worden. Wanneer de hulp-hypothesen die in aansluiting op de harde kern van een programma ontwikkeld worden zowel theoreties als empiries progressief zijn, heeft het programma in kwestie heuristische kracht. Een programma dat geen heuristische kracht heeft, d.w.z., voornamelijk degenererende probleemverschuivingen produceert, hoeft echter niet onmiddellijk in de steek gelaten te worden. Men heeft het recht aan de harde kern van een degenererend programma vast te houden, zolang er geen ander programma verschijnt "which explains the previous succes of its

rival and supersedes it by a further display of heuristic power, i.e. the power of a programme to anticipate theoretically novel facts in its growth". Het begrip Heuristische kracht verschaft een demarcatie criterium tussen 'mature science', bestaande uit rivaliserende onderzoeksprogramma's die een continue groei vertonen en "immature science, which has no unifying idea, no heuristic power, no continuity". (12)

De probleemverschuiving van de rechtvaardiging van de wetenschappelijke kennis naar de vooruitgang van de wetenschap die bij Popper begint, krijgt bij Lakatos definitief gestalte. De vraag in hoeverre theorieën door de feiten ondersteund of weerlegd worden verdwijnt naar de achtergrond, om plaats te maken voor de vraag naar de heuristische kracht van onderzoeksprogramma's : de theoretische progressiviteit van theorieën komt centraal te staan. Dit betekent niet dat empirische toetsing volkomen irrelevant wordt, wel dat de betekenis van deze uitdrukking ingrijpend verandert. Wanneer een bepaalde hypothese experimenteel weerlegd wordt heeft de theoreticus volgens Lakatos het recht de theorieën waar de experimentele proefopstelling op gebaseerd is in twijfel te trekken. Op hem rust dan de plicht deze theorieën op progressieve wijze te vervangen in aansluiting op de harde kern van een onderzoeksprogramma. Het onbetwifelbare karakter dat met name logies-empiristen aan waarnemingsuitspraken toekennen wordt dus door Lakatos in hoge mate gerelativeerd.

De methodologie van wetenschappelijke onderzoeksprogramma's is door Lakatos ontwikkeld om een rationele rekonstruktie te kunnen geven van de geschiedenis van de natuurwetenschappen. Lakatos gaat er vanuit dat de opeenvolging van de theorieën van Ptolemaeus, Copernicus, Kepler, Newton en Einstein binnen de natuurwetenschappen unaniem als vooruitgang bestempeld wordt. Het intuïtieve vooruitgangsbegrip dat daarmee gegeven is probeert hij dan op algemene vorm te brengen in zijn methodologie van wetenschappelijke onderzoeksprogramma's, dit in tegenstelling tot elitistische wetenschapsfilosofen, die van mening zijn dat het onmogelijk is de intuïties van de wetenschappelijke gemeenschap in de vorm van algemene criteria te gieten.

Wanneer men, zoals ik de sceptische en de elitistische wetenschapsopvatting verwerpt, vormt de methodologie van wetenschappelijke onderzoeksprogramma's het meest vruchtbare alternatief voor de logies-empiristische en de popperiaanse wetenschapsopvatting dat, voor zover ik kan zien, momenteel beschikbaar is. De opvattingen van Lakatos zijn m.i. ook voor de sociologie van groot belang.

Natuurlijk niet in die zin dat zijn ideeën zondermeer op de sociologie toegepast kunnen worden. Volgens Lakatos bestaan er binnen de sociale wetenschappen nauwelijks onderzoeksprogramma's die heuristische kracht en continuïteit ten toon spreiden, een oordeel dat mij moeilijk te weerleggen lijkt. Bovendien ontbreekt binnen de sociologie een algemeen aanvaard intuïtief vooruitgangsbegrip dat eventueel op algemene vorm gebracht zou kunnen worden. Wanneer men bijvoorbeeld waar zou willen maken dat het rijtje 'Comte, Marx, Dürkheim, Weber, Parsons' de theoretiese vooruitgang binnen de sociologie tot uitdrukking brengt, kan men er zeker van zijn aan heftige kritiek bloot te komen staan.

De stelling dat er binnen de sociologie geen algemeen aanvaard intuïtief vooruitgangsbegrip bestaat is van groot belang, omdat ons de laatste twintig jaar door positivistiese sociologen is voorgespiegeld dat het natuurwetenschappelijke vooruitgangsbegrip ook op de sociologie van toepassing is. De kritiek op de logies-empiristische wetenschapsopvatting heeft duidelijk gemaakt dat het positivistiese vooruitgangsbegrip, de accumulatie van feitenkennis en de opeenvolging van steeds omvattender theorieën, zelfs ten aanzien van de natuurwetenschappen onhoudbaar is.

Wanneer we nu constateren dat de vooruitgangscriteria die Imre Lakatos introduceert, gebaseerd zijn op het intuïtieve vooruitgangsbegrip dat gegeven is met het rijtje Ptolemaeus, Copernicus, Kepler, Newton, Einstein, moeten sociologen m.i. erkennen dat er slechts een zeer kleine kans bestaat dat zij het onderling over een vergelijkbaar rijtje eens zouden kunnen worden. Met andere woorden: wanneer we de sociologie naar het model van de natuurwetenschappen willen opbouwen moeten we onze geschiedenis verloochenen en van de grond af aan opnieuw beginnen. Aangezien slechts weinig sociologen tot een dergelijke verloochening van de geschiedenis van de sociologie bereid zullen zijn, moeten we concluderen dat een aan de natuurwetenschappen ontleend vooruitgangsbegrip niet, of niet zondermeer, op de sociologie van toepassing is. Daarmee rijst de vraag waarop het verschil tussen de natuurwetenschappen en de sociologie dan berust, waarmee we op het tweede probleemgebied beland zijn.

II,2. Causaliteit, intentionaliteit en het waardenprobleem

Degenen die van mening zijn dat er een principieel verschil bestaat tussen het verklaren van natuurlijke verschijnselen en het verklaren van menselijk gedrag voeren daarvoor doorgaans één van de volgende drie gronden aan. In de eerste plaats wordt gesteld dat de natuurweten-

schappen zich met het algemene en zich-herhalende bezig houden, terwijl de geesteswetenschappen zich op het bijzondere en unieke richten. (Windelband, Rickert, Weber) In de tweede plaats worden natuurlijke verschijnselen als oorzakelijk bepaald geconstrueerd met menselijk gedrag als door intenties geleid. (fenomenologies geörienteerde sociologen; Winch) In de derde plaats wordt de natuur geplaatst tegenover de geschiedenis : stabiliteit en herhaling tegenover ontwikkeling en vooruitgang. (dialectici)

Naarmate de sociologie meer onder de invloed kwam van de positivistiese wetenschapsopvatting, raakte het eerste argument bijna volledig in onbruik. Wanneer men bijvoorbeeld Parsons' 'Structure of social action' vergelijkt met Weber's 'Wirtschaft und Gesellschaft', is een van de opvallende verschillen de volstrekt a-historiese benadering van het menselijk gedrag door Parsons, tegenover de overvloed aan histories materiaal die men bij Weber aantreft. Weliswaar probeert ook Weber het bijzondere en unieke onder algemene begrippen te vangen, maar zijn ideaaltypen bedoelen slechts concrete historische ontwikkelingen en verschijnselen te ordenen, terwijl Parsons probeert de invariante karakteristieken van het menselijk samenleven op te sporen, een streven dat na de tweede wereldoorlog aan de hele positivistiese sociologie ten grondslag blijft liggen.

De volstreekte verwaarlozing van de rol van het subject die daaruit voortvloeide is vooral door symbolies-interactionisties en fenomenologies georiënteerde sociologen bekritiseerd. De sociale werkelijkheid kan volgens hen niet beschouwd worden als een systeem dat bepaalde invariante karakteristieken vertoont, maar moet opgevat worden als een steeds opnieuw geconstrueerde werkelijkheid. Menselijk gedrag moet niet verklaard worden alsof het om marionetten gaat die aan touwtjes dansen, maar moet verklaard worden vanuit de problemen die handelende subjecten proberen op te lossen en vanuit de intenties die zij proberen te realiseren. Bij Peter Winch wordt de hele sociale werkelijkheid zelfs gereduceerd tot de betekenissen die handelende subjecten wederzijds aan eigen en andermans handelen toekennen. De taak van de socioloog wordt dan teruggebracht tot het beschrijven en ordenen van deze betekenissen binnen de grenzen van het taalspel waarbinnen zij toegekend worden. (13)

Hoewel deze kritiek op het eenzijdig mechanistiese en causale verklaringsmodel volkomen gerechtvaardigd is, geloof ik niet dat het juist is het causale verklaringsmodel als model geheel overboord te zetten.

Het centrale probleem van de sociologie lijkt mij juist te begrijpen hoe de verknoping van de intenties van afzonderlijke subjecten tot onbedoelde consequenties leidt, die als extern en causaal bepaald verschijnen en op hun beurt de intenties van handelende subjecten gaan bepalen. Dit betekent dat men het causale verklaringsmodel niet moet ontologiseren tot een deterministische maatschappijvisie, maar, uitgaande van de intenties van handelende subjecten, moet proberen na te gaan hoe de onderlinge verknoping van deze intenties tot externe determinatie van menselijk gedrag leidt. Met andere woorden: wij moeten begrijpen hoe wij ons eigen bepaald-zijn produceren.

Het is duidelijk dat ik hier aanknoop bij Marx' be-roende stelling, dat de mensen hun eigen geschiedenis maken, maar zonder wil en bewustzijn. Voor (vulgair) marxisten staat het echter vast dat het rijk der vrijheid zal komen: de historische ontwikkeling is zelf gedetermineerd en de blijde uitkomst staat van tevoren vast. Hiermee is tegelijkertijd het waardenprobleem op simpele wijze opgelost. Als socioloog verdedigt men, op grond van zijn klassepositie, ofwel het kapitalistische systeem ofwel men strijdt, als proletarier of met de arbeidersklasse verbonden socioloog voor de omverwerping van dat systeem. De scheiding tussen feiten en waarden is dan opgeheven, omdat marxistische sociologen een wetenschappelijke theorie over de historische ontwikkeling bezitten, die de waardeoordelen van anderen als ideologie doet zien en de eigen waardeoordelen als wetenschappelijk gefundeerd.

Een afgezwakte versie van deze (vulgair) marxistische positie werd in het positivisme-debat in de Duitse sociologie door de leden van de Frankfurter Schule verdedigd. De positivistische scheiding tussen feiten en waarden impliceert volgens Jürgen Habermas een gehalveerd rationaliteitsbegrip. Wanneer men meent zijn en behoren strikt te kunnen scheiden is het resultaat dat de eigen waarden verborgen blijven en aan rationale discussie onttrokken worden. Discussies over doeleinden worden zodoende naar het rijk van de irrationaliteit verwezen. Het probleem daarbij is dat Habermas weliswaar aannemelijk maakt dat waarden en doeleinden niet aan rationale discussie onttrokken mogen worden, maar dat tamelijk onduidelijk blijft waar de totale rationaliteit die hij bepleit dan wel in bestaat. Dat is ook wel begrijpelijk, gezien het feit dat Habermas afstand heeft gedaan van het orthodox-marxistische dogmatisme, waarin de totale rationaliteit verschijnt als het uitwerken en toepassen van 'het Kapitaal' van Karl Marx. Habermas lijkt alleen het idee van een totale rationaliteit over te houden, zonder in staat te zijn dat idee inhoudelijk op te vullen. (14)

Dat neemt niet weg dat Habermas een centraal probleem aansnijdt. Wanneer we er van uit mogen gaan dat de sociale werkelijkheid zich daarin van de natuur onderscheidt, dat de structuren, regelmatigigheden en invarianties die we kunnen onderscheiden uiteindelijk door onszelf geproduceerd worden, dan moet elk oordeel over dit produktieproces bepaalde normen impliceren. Wanneer sociologen theorieën opstellen om dit proces doorzichtig te maken, nemen zij zelf op specifieke wijze aan dat proces deel. Juist sociologen kunnen bijdragen aan het opheffen van onbedoelde consequenties die voortspruiten uit de verknoping van de intenties van interacterende subjecten. De vraag rijst dan welke consequenties gehandhaaft moeten blijven en welke zomogelijk opgeheven moeten worden. Men kan er namelijk niet van uitgaan dat de ideaalstaat bereikt zal zijn, wanneer het verloop van maatschappelijke processen voor iedereen doorzichtig is geworden en onmiddellijk gerelateerd kan worden aan de eigen intenties en handelingen. Dat zou er op neer komen dat men alle kwaad in de wereld terugvoert op de onbedóélde consequenties van menselijk handelen en bij iedereen de beste bedoelingen aanwezig acht.

Het probleem is dus in de eerste plaats dat mensen zowel goede als slechte dingen kunnen willen. In de tweede plaats dat sociologen niet zomaar kunnen zeggen wat goed en wat kwaad is. En in de derde plaats dat ze er niet onderuit kunnen om dat toch te doen. Wanneer we pretenderen dat sociologische inzichten waarde vrij zijn, blijven de waarden die we impliciet hanteren verborgen en worden onttrokken aan rationele discussie. Wanneer we echter erkennen dat elke uitspraak over de sociale werkelijkheid een bepaalde waardenhorizon vooronderstelt, net zoals waarnemingsuitspraken in de natuurwetenschappen bepaalde achtergrondtheorieën vooronderstellen, staan we voor het probleem hoe we deze waardenhorizon rationeel bediscussieerbaar kunnen maken. Wanneer dat onmogelijk is wordt het aanvaarden of verwerpen van theorieën in de sociologie een volkomen irrationele zaak. Men kan dan namelijk een theorie verwerpen uitsluitend en alleen omdat men de waardenhorizon die door de theorie voorondersteld wordt niet accepteert. Het verschil tussen sociologie en sociale filosofie verdwijnt dan volledig.

Zo'n vaart hoeft het geloof ik toch niet te lopen. Wanneer we erkennen dat alle uitspraken over de sociale werkelijkheid een bepaalde waardenhorizon vooronderstellen, hoeven we nog niet af te zien van een rationele beoordeling van sociologische theorieën. Wanneer we namelijk de waardenhorizon constant houden, kunnen er weldegelijk inhoudelijk eisen aan sociologische

theorieën gesteld worden. Deze inhoudelijke eisen kunnen m.i. ontleend worden aan de methodologie van wetenschappelijke onderzoeksprogramma's. Ook aan sociologische theorieën kunnen we m.i. de eis stellen dat ze theoretisch progressief zijn, d.w.z., een perspectief bieden op de sociale werkelijkheid dat onverwacht is in het licht van bestaande theorieën of zelfs daarmee in strijd is. In de tweede plaats kunnen we vragen dat sociologische theorieën empirisch progressief zijn: het nieuwe theoretische perspectief moet althans gedeeltelijk empirisch getoetst kunnen worden. (Ik gebruik het begrip empirisch hier in de Lakatossiaanse betekenis) Tenslotte moeten sociologische theorieën deel uitmaken van een onderzoeksprogramma dat heuristische kracht heeft, d.w.z., de theorieën die in aansluiting op de harde kern van dat programma ontwikkeld worden moeten aan de eerste twee voorwaarden voldoen.

Deze voorwaarden zijn alleen van kracht wanneer we de waardenhorizon constant houden. Wanneer we deze ook bij de beoordeling betrekken ontstaat het volgende beeld.

1. Wanneer slechts één theorie beoordeeld wordt, zijn er de volgende mogelijkheden:
 1. we accepteren de waardenhorizon die door de theorie voorondersteld wordt en constateren dat de theorie theoretisch en empirisch progressief is en deel uitmaakt van een onderzoeksprogramma met heuristische kracht
 2. we accepteren de waardenhorizon, maar constateren dat de theorie niet voldoet aan een of meer van de voorwaarden
 3. we verwerpen de waardenhorizon die door de theorie voorondersteld wordt, maar constateren dat hij theoretisch en empirisch progressief is en deel uitmaakt van een onderzoeksprogramma met heuristische kracht
 4. we verwerpen de waardenhorizon en constateren dat de theorie niet voldoet aan een of meerdere van de voorwaarden.
2. Wanneer een keuze gemaakt moet worden tussen rivaliserende theorieën bestaan de volgende mogelijkheden:
 1. beide theorieën vooronderstellen dezelfde waardenhorizon; over hun lot kan beslist worden op grond van de mate waarin zij aan de voorwaarden voldoen

2. de theorieën vooronderstellen een verschillende waardenhorizon. Er zijn dan drie mogelijkheden: ze voldoen beiden aan de voorwaarden, ze voldoen geen van beide aan de voorwaarden of de een voldoet wel aan de voorwaarden en de ander niet. (15)

Door te onderscheiden tussen de waardenhorizon die theorieën vooronderstellen enerzijds en de heuristische kracht van onderzoeksprogramma's anderzijds, kan het gebied waarop een waardendebat noodzakelijk en geëigend is aanzienlijk ingeperkt worden. Wanneer we er van uit gaan dat theorieën verworpen kunnen worden wanneer zij niet voldoen aan een of meerdere van de voorwaarden, onafhankelijk van ons oordeel over de waardenhorizon die voorondersteld wordt, is een waardendebat slechts in twee gevallen noodzakelijk. In de eerste plaats wanneer een theorie theoreties en empiries progressief is en tot een onderzoeksprogramma met heuristische kracht behoort, maar de waardenhorizon die door de theorie voorondersteld wordt verworpen wordt. In de tweede plaats wanneer er een keuze genaakt moet worden tussen theorieën die beiden aan de voorwaarden voldoen, maar een verschillende waardenhorizon vooronderstellen.

De vraag is dan of het aanvaarden of verwerpen van een bepaalde waardenhorizon een kwestie van subjectieve smaak en voorkeur is, of dat het mogelijk is ook hier algemene criteria op te stellen. Moeten wij ons neerleggen bij Weber's pessimistische stellingname, dat er altijd een onverzoenlijke strijd zal heersen tussen de verschillende waardenposities, "ein Kampf wie zwischen Gott und Teufel", of moeten wij Habermas volgen in zijn pleidooi voor een totale rationaliteit? Wanneer men Weber's waarde vrijheidspostulaat verwerpt, maar zijn onverzoenlijkheidsthese accepteert, vloeit daaruit onvermijdelijk voort dat het aanvaarden of verwerpen van theorieën in een aantal gevallen slechts op irrationele gronden kan geschieden. Dat is voor mij onaanvaardbaar. Habermas' conceptie van een totale rationaliteit daarentegen heeft voorlopig zo weinig inhoud, dat ik er weinig houvast aan kan ontleen.

Ik geloof dan ook dat men ten aanzien van waardendebatten niet meer kan eisen dan een principiële bereidheid over de eigen waardenpositie in discussie te treden met aanhangers van andere posities. Het tot stand brengen van een rationele waardendiskussie wordt dan een project dat zowel theoreties als maatschappelijk gerealiseerd moet worden.

II,3. Context-vrije versus context-gebonden waarheid

Zowel binnen de natuurwetenschappen als binnen de sociologie wordt het idee van een context-vrije waarheid in toenemende mate geproblematiséerd. Binnen de filosofie van de natuurwetenschappen valt deze ontwikkeling samen met de toenemende invloed van elitistische en sceptische wetenschapsfilosofen, die hierboven al vluchtig ter sprake gekomen zijn. In de sociologie hangt deze problematisering samen met de bijna epidemische behoefte aan zelfreflectie die zich onder sociologen geopenbaard heeft als gevolg van de afbrokkeling van het structureel-functionalisme en de proliferatie van alternatieve theoretische perspectieven die daarop volgde. De objectiviteits-pretenties van positivistische sociologen worden hoe langer hoe wantrouwer tegemoet getreden. Met name de scheiding tussen de genese en de geldigheid van theorieën, die binnen de positivistische wetenschapsopvatting een belangrijke plaats inneemt, wordt geleidelijk geslecht. Het warme onthaal dat bereid is aan Friedrich's 'sociologie van de sociologie' en Gouldner's 'reflexieve sociologie' is in dit opzicht een teken aan de wand. Huns inziens is het onmogelijk over de geldigheid van sociologische theorieën te praten, zonder daarbij de sociale context te betrekken waarin deze theorieën tot stand gekomen zijn, de functie die zij daarin vervullen en de wereldhypothesen en domeinassumpties die de theoreticus stilzwijgend hanteert. Het positivistische idee dat er een methode zou bestaan met behulp waarvan de invloed van de individuele en sociale achtergrond van de theoreticus op de inhoud van zijn theorieën uitgeschakeld zou kunnen worden, begint dan min of meer naief te lijken.

Deze belangstelling voor de context waarbinnen theorieën tot stand komen en de daaruit resulterende relativisering of zelfs verwerping van het idee van een context-vrije waarheid, is natuurlijk niet nieuw. In de marxistische ideologiekritiek, in Mannheim's kennissociologie en in Wittgenstein's taal-spel conceptie is het idee van een context-gebonden waarheid reeds lang voorhanden. Nieuw is wel de consequente toepassing van dit idee op de sociologie zelf. Nu sociologen het blinde geloof in de 'wetenschappelijke methode' langzamergand beginnen te verliezen, dreigen zij echter naar de andere kant door te slaan en in een onversneden relativisme te belanden, een ontwikkeling die nog versterkt wordt door het gelijktijdig optreden van relativistische tendenzen binnen de

filosofie der natuurwetenschappen.

Ik geloof dat de verwerping van het idee van een context-vrije waarheid met name voor de sociologie ongewenste gevolgen kan hebben. Het is natuurlijk onmiskenbaar dat er tussen de inhoud van theorieën en de individuele en sociale context waarbinnen zij tot stand komen allerlei relaties bestaan. Ik geloof ook dat het belangrijk is deze relaties op te sporen en te analyseren. Het is echter een geheel andere zaak om uit de concreet aanwezige mogelijkheid verbanden te leggen tussen de inhoud van theorieën en de context waarbinnen zij tot stand komen, te concluderen dat het idee van een context-vrije waarheid onhoudbaar en overbodig is. Ik geloof namelijk dat men met het idee van een context-vrije waarheid ook het idee opgeeft dat rationele argumentatie mogelijk en gewenst is, waarbij ik rationele argumentatie opvat als de poging gronden aan te voeren die voor alle betrokkenen gelijkelijk dwingend zijn.

Wanneer men het idee van een context-gebonden waarheid consequent doordenkt, zijn er m.i. uiteindelijk slechts twee posities mogelijk. Men belandt dan ofwel in een meer of minder radicaal relativisme, ofwel men is gedwongen een waarheidsmonopolie te koppelen aan een bepaalde sociale positie. Een duidelijk voorbeeld van een totaal-relativisme als consequentie van het aanvaarden van het idee van een context-gebonden waarheid, vindt men in de opvattingen van Wittgenstein en zijn volgelingen. De begrippen waarheid en geldigheid kunnen volgens Wittgenstein slechts zinvol gebruikt worden binnen de grenzen van taalspelen en levensvormen. Tussen taalspelen onderling gaapt een onoverbrugbare kloof: wat waar is binnen het ene taalspel kan volstrekt onzinnig zijn binnen een ander. Waarheid is zo volkomen context-gebonden dat kritiek vanuit een willekeurig taalspel op 'waarheden' binnen een ander taalspel overbodig en zinloos is.

Wanneer men dit totale relativisme wil vermijden, maar niettemin het idee van een context-gebonden waarheid als kennistheoreties uitgangspunt accepteert, is men m.i. gedwongen een waarheidsmonopolie te verbinden aan een bepaalde sociale positie. Duidelijke voorbeelden hiervan zijn de (vulgair) marxistische koppeling van waarheid en klassepositie en de "freischwebende Intelligenz" van Karl Mannheim. In het ene geval wordt een waarheidsmonopolie toegekend aan het proletariaat, in het andere geval aan de ongebonden intelligentsia, die als enigen in staat zijn een totaal-perspektief te ontwikkelen dat de verschillende partijdige stellingnames overstijgt. Elitistische wetenschapsfilosofen tenslotte kennen het (wetenschappelijke) waarheidsmonopolie toe aan de elite van experts, die op grond van hun niet expliciteerbare vakkennis de hoogste autoriteit vormen.

De tegenstelling tussen context-vrije en context-gebonden waarheid kan men ook uitdrukken in termen van de correspondentie-theorie en de consensus-theorie van de waarheid. Relativisten ontkennen het ontologische a-priori van de correspondentie-theorie, de stelling dat ware uitspraken de werkelijkheid weergeven zoals hij is. Zij hanteren een 'toren van Babel ontologie'. In het meest extreme geval ontkennen zij dat het begrip waarheid zinvol gebruikt kan worden; er bestaan slechts onderling verwisselbare subjectieve overtuigingen. Wanneer zij wel een waarheidsbegrip toelaten, hanteren zij een gecompartmentaliseerde consensus-theorie: datgene is waar wat als waar geldt binnen een bepaalde groep. Binnen verschillende groepen kunnen echter volstrekt verschillende waarheden gelden.

De 'monopolisten' vallen eveneens in twee groepen uiteen. Een deel van hen hanteert een geamendeerde correspondentie-theorie van de waarheid. Zij achten het mogelijk de werkelijkheid te kennen zoals hij is, maar reserveren deze mogelijkheid voor een bepaalde groep. Anderen verwerpen de correspondentie-theorie geheel en hanteren een selectieve consensus-theorie: datgene wat binnen een bepaalde, nauwkeurig omschreven groep als waar geldt is h.i. waar, zonder dat zij daarmee impliceren dat deze groeps mening de werkelijkheid weergeeft zoals hij is.

Nu zou men kunnen stellen dat het in de praktijk weinig verschil maakt of men het idee van een context-vrije dan wel het idee van een context-gebonden waarheid aanhangt. Wanneer men practies wetenschappelijk werk doet kan men immers de haarkloverijen van (wetenschaps)filosofen rustig naast zich neerleggen. Voor de natuurwetenschappen is dit misschien juist, hoewel ik het betwijfel. Voor de sociologie echter heeft het accepteren van een bepaalde waarheidstheorie wel degelijk grote consequenties.

Positivistiese sociologen hanteerden een recht door zee correspondentie-theorie van de waarheid. Het juist toepassen van de wetenschappelijke methode garandeert h.i. dat de werkelijkheid beschreven wordt zoals hij is. Dit positivistiese methode-begrip heeft inmiddels zijn geloofwaardigheid verloren. Het is duidelijk geworden dat positivistiese sociologen de werkelijkheid vanuit een zeer specifieke waardenhorizon benaderden; het gebruik van hun methode garandeert geenszins dat de werkelijkheid beschreven wordt zoals hij is.

Wanneer men echter op grond van het inzicht in de context-gebondenheid van waarheid een relativistische of monopolistische waarheidstheorie accepteert, geeft men niet alleen het idee op dat het mogelijk

en wenselijk is overeenstemming te bereiken over wat waar en werkelijk is, maar vervalt men ook in waardenrelativisme of waarden-monopolisme. Men heeft dan de mogelijkheid tot een rationele waardendiskussie voorgoed afgesneden, hetgeen voor mij onaanvaardbaar is.

-Ik acht het daarom noodzakelijk in de sociologie een correspondentie-theorie van de waarheid te hanteren, zowel ten aanzien van dat wat werkelijk is, als dat wat gewenst is. De ontologische implicaties van deze correspondentie-theorie echter wil ik in die zin amenderen, dat ik de mogelijkheid de werkelijkheid te beschrijven zoals hij is en de mogelijkheid de menselijke ideaalstaat te bepalen, wil opvatten als regulatieve ideeën ten aanzien van ons denken over dat wat waar en werkelijk is en dat wat gewenst is. Ik geloof dat het mogelijk is tegelijkertijd te erkennen dat waarheid en waarden contextgebonden zijn en staande te houden dat ons denken over de werkelijkheid en de menselijke ideaalstaat gebonden is aan de regulatieve ideeën van het ware en het goede.

Wanneer de constatering dat waarheid en waarden contextgebonden zijn tot het accepteren van een relativistische of monopolistische waarheidstheorie leidt, sluit men definitief de deur voor alle rationele argumentatie over wat werkelijk en gewenst is. Deze deur blijft op een kier staan, wanneer men een correspondentie-theorie van de waarheid accepteert die ontdaan is van zijn ontologische implicaties en als regulatief idee wordt opgevat.

II,4. De evaluatie van concrete onderzoekstechnieken

Het vierde probleemgebied betreft de constructie, vergelijking en evaluatie van concrete onderzoekstechnieken. Hierover kan ik betrekkelijk kort zijn. De belangrijkste constatering die hier te maken is lijkt me deze, dat alle onderzoekstechnieken bepaalde observatietheorieën vooronderstellen, die als zodanig vergeleken en geëvalueerd moeten worden. Dit inzicht ligt impliciet ten grondslag aan de kritiek die de laatste jaren onder andere door Aaron Cicourel en Derek Phillips op de positivistische onderzoeks-machinerie is uitgeoefend. Beiden bekritisieren de naïeve assumptie die met name aan het survey-onderzoek ten grondslag ligt, dat respondenten een soort data-banken zouden zijn, die, mits

geprikkelde door de juiste stimulus, het gewenste antwoord produceren. Zij benadrukken dat zich in de interview of enquête-situatie een interactieproces afspeelt, waarin de participanten eigen doeleinden nastreven die beslist niet altijd parallel lopen. Bij interview- of enquêteonderzoek wordt bovendien stilzwijgend voorondersteld, dat de betekenis van de begrippen en uitdrukkingen die gebruikt worden voor alle betrokkenen dezelfde is; niet alleen wordt er vanuit gegaan dat respondenten zondermeer zullen begrijpen wat de interviewer bedoelt en dat de interviewer zondermeer begrijpt wat respondenten bedoelen, maar ook worden de antwoorden van respondenten bij de statistische verwerking van de onderzoeksresultaten volledig gelijkgeschakeld. Een vergelijking met het beroemde bed van Procrustes ligt hier wel erg voor de hand.

Het merkwaardige is dat positivistische sociologen wel degelijk expliciete observatietheorieën hanteren. Bij survey-onderzoek wordt bijv. moeite gedaan de interviewers zoveel mogelijk te 'standaardiseren', d.w.z., er voor te zorgen dat zij een minimaal onderling verwisselbaar zijn. Men kan dus niet zeggen dat er volstrekte blindheid heerst voor de invloed die interviewers uitoefenen op de inhoud van onderzoeksresultaten. De remedie die toegepast wordt, het zoveel mogelijk standaardiseren van deze invloed, heeft echter wel erg veel weg van het traditionele rappon en nathouden, in die zin dat de remedie volkomen aan de oppervlakte blijft. Wanneer de onderzoeksgegevens eenmaal verwerkt en in tabellen ondergebracht zijn niet de patient er kerngezond uit. Alle voortonderstellingen die bij het verzamelen en verwerken van de gegevens gemaakt zijn, zijn in het eindresultaat nauwelijks meer terug te vinden. Daar staat de magie van het getal wel berg voor.

Participerende waarneming, vaak als alternatief voor survey-onderzoek beschouwd, biedt in ieder geval het voordeel dat de onderzoekssituatie expliciet als interactie-proces verschijnt. Omdat de onderzoeker meestal een passieve rol vervult, is het bovendien mogelijk maximaal aandacht te besteden aan de manier waarop degenen die in het onderzoek centraal staan situaties beleven en definiëren. De wijze waarop de gegevens die met behulp van participerende waarneming verkregen zijn gerapporteerd worden maakt het bovendien makkelijker de observatietheorieën die door de onderzoeker gehanteerd worden te onderscheiden. Niet alleen ontbreken doorgaans de tabellen die de resultaten van survey-onderzoek zo imposant en ondoorzichtig maken, maar ook is het gebruikelijk dieper in te gaan op de rol die de onderzoeker zelf

in de onderzoekssituatie gespeeld heeft. Niettemin is het duidelijk dat de 'theorie van de participerende waarneming' nog veel verder ontwikkeld kan en moet worden dan momenteel het geval is.

Minstens even belangrijk als de observatietheorieën die aan onderzoekstechnieken ten grondslag liggen is natuurlijk de theorie die men met zijn onderzoek probeert te ondersteunen of weerleggen. Wanneer de sociologie meer wil zijn dan een beschrijvende discipline, moet onderzoek waarin uitsluitend irrelevante theorieën of hypothesen getoetst worden als weinig meer dan een goed betaald tijdverdrijf beschouwd worden. Ik gebruik met opzet de term irrelevant, omdat ik geloof dat het mogelijk is daaraan voldoende inhoud te geven. In paragraaf II,2 werd een onderscheid gemaakt tussen enerzijds de waardenhorizon die theorieën vooronderstellen en anderzijds de heuristische kracht van onderzoeksprogramma's in het kader waarvan theorieën ontwikkeld (zouden moeten) worden. Het oordeel over de relevantie van een bepaalde theorie wordt in de eerste plaats bepaald door het oordeel dat men velt over de waardenhorizon die door die theorie voorondersteld wordt. Het realiseren van een rationele waarden-discussie verschijnt voorlopig als een project dat, zowel theoretisch als maatschappelijke ten uitvoer gebracht moet worden. Over de relevantie van theorieën die binnen een bepaalde waardenhorizon ontwikkeld worden valt echter meer te zeggen. Hier kunnen we namelijk de eis van theoretische progressiviteit stellen, d.w.z., we kunnen vragen dat sociologische theorieën een nieuw perspectief bieden op het deel van de werkelijkheid waarop ze betrekking hebben, een perspectief dat onverwacht is in het licht van common-sense opvattingen en in het licht van de theorieën die reeds voorhanden zijn. Bovendien moet de theorie in kwestie geen 'losse flodder' zijn, maar deel uitmaken van een onderzoeksprogramma dat systematisch progressieve probleemverschuivingen genereert.

Wanneer we aan de hand van deze criteria het sociologies onderzoek dat de laatste dertig jaar verricht is gaan evalueren, zal geloof ik een groot deel daarvan radicaal door de mand vallen. "The American soldier" bijvoorbeeld, een onderzoek dat in vele M+T inleidingen wordt opgevoerd als een lichtend voorbeeld van een geslaagde synthese tussen technische perfectie en theoretische relevantie, bevat nauwelijks hypothesen die zelfs met common-sense verwachtingen in strijd zijn. Geen enkele soldaat zal er raar van opkijken, dat confirmatie aan legernormen de kansen op promotie verhoogt. De gebruikte begrippen behoren waarschijnlijk niet tot zijn dagelijkse vocabulaire, maar het verschijnsel waarop gedoeld wordt is hem zonder twijfel bekend. "Le suicide" van Emile

Dürkheim daarentegen is niet in de eerste plaats relevant vanwege de manier waarop hij statistiese gegevens gebruikt en analyseert, maar wel op grond van het feit dat zijn analyse een progressieve probleemverschuiving belichaamt, die tot stand kwam binnen een onderzoeksprogramma met een duidelijke harde kern en onmiskenbare heuristische kracht.

Deze voorbeelden zijn natuurlijk gekozen om mijn stelling te adstrueren en kunnen nauwelijks aanspraak maken op representativiteit. Ik ben van plan in de komende jaren een geschiedenis van het sociologies onderzoek te schrijven waarin de goedbedoelde geschiedvervalsing die bijvoorbeeld door Madge in "The origins of scientific sociology" gepleegd wordt, vanuit een meer adequaat methodologies perspectief gekorrigeerd wordt. In afwachting daarvan kan ik niet meer doen dan mijn opvattingen in abstracto uiteen zetten. De kern daarvan is dat de evaluatie van onderzoekstechnieken moet geschieden in termen van de observatietheorieën die daaraan ten grondslag liggen. Zowel deze observatietheorieën als de theorie die men door middel van onderzoek wil ondersteunen of weerleggen, moeten beoordeeld worden op grond van de waardenhorizon die voorondersteld wordt en in termen van de heuristische kracht van het onderzoeksprogramma waarvan zij deel uitmaken.

III. Slot

Het bovenstaande draagt duidelijk het karakter van het voorlopige. Niet alleen raak ik herhaaldelijk de grenzen van mijn onkunde, maar ook poneer ik een aantal stellingen zonder daarvoor voldoende gronden aan te voeren. De opzet van het geheel lijkt me echter goed verdedigbaar. De vier probleemgebieden sluiten weliswaar aan bij een specifieke ontwikkeling, het in discrediet raken van de positivistiese wetenschapsopvatting, maar vertonen ook een systematische samenhang. Het classificatieschema is in zijn huidige vorm veel te grof om van groot practies nut te kunnen zijn, maar de systematiek van de probleemgebieden verschaft voldoende aanwijzingen voor verdere ontwikkeling. De grootste problemen heb ik zelf met mijn stellingname binnen de verschillende probleemgebieden. Veel meer dan grondverf heb ik op een aantal plaatsen niet kunnen aanbrengen. Ik ben overtuigd van de vruchtbaarheid van het Lakatossiaanse programma voor de sociologie, in het bijzonder met betrekking tot zijn ideeën over progressieve en degenererende probleem-

verschuivingen. Het is echter duidelijk dat deze begrippen pas concreet inhoud kunnen krijgen door ze toe te passen op de geschiedenis van de sociologie zelf. Het onderscheid tussen de waardenhorizon die door theorieën voorondersteld wordt en de heuristische kracht van onderzoeksprogramma's blijft voorlopig nog problematisch. In de eerste plaats is het noodzakelijk aan de hand van concrete sociologische theorieën te demonstreren dat deze waardenhorizon inderdaad aanwezig is. In de tweede plaats is het onduidelijk wat precies de relatie is tussen deze waardenhorizon en de inhoud van theorieën. Is het inderdaad gerechtvaardigd te stellen dat theorieën een waardenhorizon vooronderstellen?

Mijn stellingname in de genese-geldigheidsproblematiek tenslotte bevredigt me nog het minst. Ik ben er van overtuigd dat het idee van een context-vrije waarheid inderdaad een essentieel regulatief idee is, maar slaag er nog niet in dat erg overtuigend onder woorden te brengen. Voorlopig past dus slechts één conclusie : er is een hoop werk aan de winkel.

NOTEN

1. Ontleend aan een kollege van Lakatos tijdens het 'Europäische Forum Alpbach 1973'. Deze indeling zal waarschijnlijk in de loop van 1974 gepubliceerd worden in een paper, waarin Lakatos de opvattingen van Stephen Toulmin bestrijdt.
2. vgl. Paul Feyerabend, "Against Method", in: 'Minnesota studies in the philosophy of science, deel 4, blz. 26 en ibidem blz. 44
3. ibidem, blz. 90
4. Ik betwijfel bv. ten sterkste dat er binnen de sociologie sprake is van het oplussen van puzzels, wat volgens Kuhn een essentieel kenmerk is van normale wetenschap
5. vgl. voor het 'astrologie argument': Imre Lakatos, "History of science and its rational reconstructions", in: Boston studies in the philosophy of science no 8., blz. 120. Kuhn gaat in zijn antwoord op blz. 136 e.v. overigens niet in op Lakatos' uitdaging.

6. vgl. hiervoor bv. G.Radnitzky,"contemporary schools of metascience",Chicago 1973,blz. 112 e.v.
7. vgl. hiervoor:W Stegmüller,"Das Problem der Induktion Humes Herausforderung und moderne Antworten",in :H. Lenk(red.) "Neue Aspekte der Wissenschaftstheorie", Braunschweig 1971; en Stegmüller's elegie op Carnap in Boston studies in the philosophy of science,no.8 blz. LII e.v.
8. vgl. v or dit alles:K.Popper,"The logic of scientific discovery",Londen 1959,passim
9. Popper's fallibilisme heeft door de 'ontmaskering' van zijn falsificatie-principe zijn tendes verloren is m.i. niet veel meer dan een oproep tot een consequent kritiese houding en een consequent a-dogmatisme
- 10.vgl. Imre Lakatos,"Falsification and the methodology of scientific researchprogrammes",in: Lakatos & Musgrave(red.) "Criticism and the growth of knowledge" Cambridge 1970,blz. 132 e.v.
- 11.ibidem blz. 133
12. ibidem blz. 155 e.v. en blz. 176
13. vgl. P.Winch,"The idea of a social science and its relation to philosophy",Londen 1958
14. vgl. J.Habermas,"Gegen einen positivistisch halbier-ten Rationalismus",in: Th Adorno e.a. "Der positivis-musstreit in der deutschen Soziologie",Neuwied 1970
15. Het is duidelijk dat ik er stilzwijgend vanuit ga dat het geen problemen oplevert te bepalen welke waarden-horizon door theorieën voorondersteld wordt,noch om vast te stellen of een theorie theoreties en empiries progressief is en tot een onderzoeksprogramma met heuristische kracht behoort.Dat levert natuurlijk in de praktijk enorme problemen op.'For the sake of the argument' ga ik hier daaraan voorbij.

LITERATUUR

- Albert,H. : "Traktat über kritischen Vernunft",Tübingen 1969
 : "Konstruktion und Kritik", Hamburg 1972
- Adorno,T. : "Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie"
 Luchterhand 1970

- Brodbeck, M. : "Readings in the philosophy of the social sciences"(red.) New York 1971
- Cicourel, A. : "Method and Measurement in Sociology", New York 1971
- Feigl, H & Brodbeck, M : "Readings in the philosophy of science" New York 1953
- Feyerabend, P: "Explanation, Reduction and Empiricism", in: Minnesota studies in the ph. of sc. deel 4 blz. 3-17
 : "Problems of Empiricism", in: Colodny(red): Beyond the edge of certainty", Chicago 1965 blz. 145-260
 : "Problems of Empiricism part two", in: Colodny(red) "Nature and Function of scientific theories", Pittsburgh 1970
 : "Consolations for the specialist", in: Lakatos & Musgrave(red) "Criticism and the growth of knowledge", Cambridge 1970
 : "Against Method", in: Minnesota studies in the Ph. of sc. deel 4, blz. 17-131
- Dürkheim, E. : "Le Suicide", Parijs 1930
 : "Les règles de la methode sociologique", Parijs 1947
- Friedrichs, R; "A sociology of sociology", New York 1970
- Goffman, E. : "The presentation of self in everyday life" New York 1959
 : "Behaviour in public places", New York 1963
- Gouldner, A. : "The coming crisis of western sociology" Londen 1971
 : "For sociology", Londen 1973
- Habermas, J. : "Theorie und Praxis", Neuwied 1963
 : "Erkenntnis und Interesse", Frankfurt 1968
 : "Technik und Wissenschaft als Ideologie", Frankfurt 1970
- Harmon, R. : "The principles of scientific thinking" Londen 1970
- Kuhn, T. : "The structure of scientific revolutions" Chicago 1970
 : "Logic of discovery or psychology of research?" in: Lakatos & Musgrave, "Criticism and the growth of knowledge, Cambridge 1970, blz. 1-25

- Lakatos, I. : "Proofs and refutations", in: The British Journal for the ph. of sc., 14, blz. 1-25, 120-139, 224-243 en 296-342
 : "Changes in the problem of inductive Logic" in: Lakatos (red) "The problem of inductive Logic", Amsterdam 1968, blz. 315-417
 : "Popper zum abgrenzungs- und Induktionproblem", in: H. Lenk (red) "Neue Aspekte der Wissenschaftstheorie", Braunschweig 1971
 : "Falsification and the methodology of scientific research programmes", in: Lakatos & Musgrave (red) "Criticism and the growth of knowledge", Cambridge 1970, blz. 91-117
 : "History of science and its rational reconstructions", in: Poston studies in the Ph. of sc., deel 8, blz. 91-137
- Lenk, H. : "Neue Aspekte der Wissenschaftstheorie", (red) Braunschweig 1971
- Mannheim, K. : "Ideologie und Utopie", Bonn 1930
 : "Wissenssoziologie", Berlijn 1964
- Marx, K. : "Das Kapital", Frankfurt 1967
- Nagel, E. : "The structure of science", Harcourt 1969
- Parsons, T. : "The structure of social action", Glencoe 1949
 : "The social system", Glencoe 1952
- Polak, F. : "Kennen en keuren in de sociale wetenschappen" Leiden 1946
- Polanyi, M. : "Personal Knowledge", Londen 1958
- Phillips, D. : "Knowledge from what", Chicago 1971
 : "Abandoning Method", San Francisco, 1973
- Popper, K. : "The logic of scientific discovery", Londen 1959
 : "Conjectures and refutations", New York 1962
- Scheffler, I. : "The anatomy of Inquiry", New York 1969
- Tarski, A. : "Introduction to Logic and the methodology of deductive sciences", New York 1941
- Topitsch, E. : "Logik der Sozialwissenschaften", Keulen 1967
- Toulmin, S. : "Foresight and Understanding" Londen 1962
- Trigg, R. : "Reason and Commitment", Cambridge 1973
- Weber, M. : "Wirtschaft und Gesellschaft", Tübingen 1922
 : "Gesammelte Aufsätze zur wissenschaftslehre", Tübingen 1951